

1. Kinematika

Anotace: Kinematika bodu. Parametrický popis pohybu, rychlost, zrychlení, rozklad zrychlení na tečnou a normálovou složku. Základní druhy pohybů.

- Zkoumá pohyb těles v prostoru bez toho, že by se zabývala příčinami pohybu
- **Prostor – trojrozměrné (3D) kontinuum** (spojitá změna vzdáleností, Eukleidovský prostor) **počet stupňů volnosti** $N=3$ (počet údajů, kterými je hmotný bod popsán v prostoru). Stupně volnosti můžeme odebrat pomocí **vazeb**, (pohyb v rovině $N=2$, pohyb po přímce $N = 1$)
- **Čas – spojitý parametr, společný všem objektům nezávisle na pohybu, plyne rovnoměrně** (1D kontinuum)
- **Hmotný bod** (h.b.) – bezrozměrný, tj. rozumíme jím takové těleso, jehož **velikost, tvar a prostorové rozložení hmotnosti můžeme z hlediska řešené úlohy zanedbat**, a který můžeme v prostoru zobrazit jediným bodem (nemá rozměr, tedy např. nerotuje, nedeformuje se)
Pozn. reálná tělesa lze popsat jako soustavy h.b.
- Vztažná **soustava souřadnic** (s.s.) - vůči ní stanovujeme polohu h.b.
kartézská (pravotočivá), polární, sférická ..., určena počátkem a orientací os

Pohyb hmotného bodu (hb)

- Poloha tělesa (hmotného bodu) – určena v prostoru pouze **relativně** vzhledem ke vztažné soustavě souřadné
- **Vztažná soustava souřadná** může být zvolena libovolně, vždy však vázána na hmotné objekty (tělesa)
- Poloha je určena polohovým vektorem (**radius vektor**) $\mathbf{r}$, který se mění s časem (je funkcí času), parametrický popis:

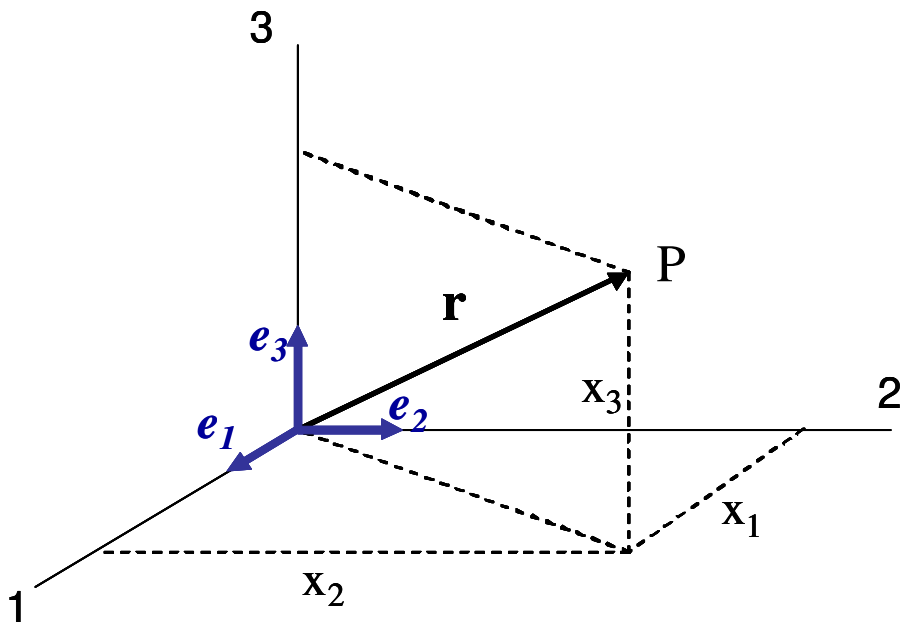
$$\mathbf{r} = f(t) \rightarrow \mathbf{r} = \mathbf{r}(t) \quad \text{tj. } x_1 = x_1(t), x_2 = x_2(t), x_3 = x_3(t)$$
$$\mathbf{r} = (x_1, x_2, x_3) = x_1(t)\mathbf{e}_1 + x_2(t)\mathbf{e}_2 + x_3(t)\mathbf{e}_3$$

- Úplný popis pohybu hmotného bodu získáme, udáme-li časovou závislost polohového vektoru, tj. pro všechny složky $x_i = x_i(t)$, $i = 1, 2, 3 \dots$ **parametrický popis** pohybu
- **Trajektorie** – geometrická křivka v prostoru, po které se *hb* pohybuje (opisuje koncový bod polohového vektoru), dle tvaru – přímočarý a křivočarý pohyb
- **Dráha**, s – délka trajektorie, kterou h.b. proběhne za časový úsek $\Delta t = t_2 - t_1$, $s = s(t)$
- Tvar dráhy (trajektorie) $\rightarrow$ vyloučením parametru t ,
př.: najděte tvar trajektorie zadané parametricky: $x_1 = 2t$, $x_2 = t^2$

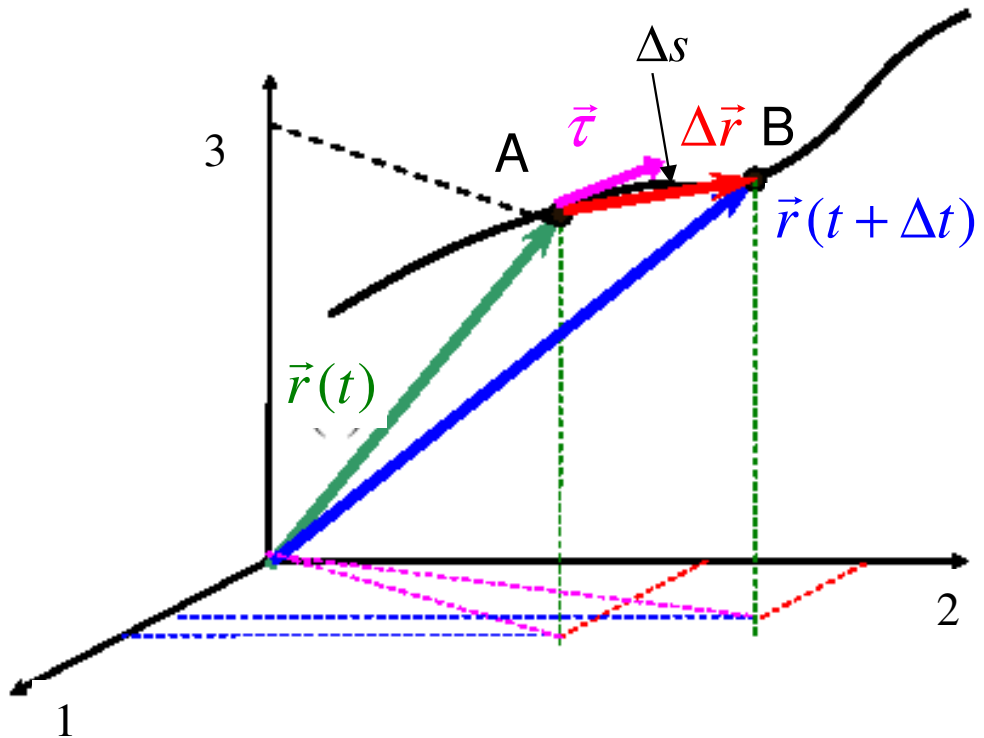
Poznámky

- Souřadnice bodu P v kartézské ss prostoru x_1, x_2, x_3
- Polohový vektor $\mathbf{r} = (x_1, x_2, x_3)$ ... pevně umístěný v počátku
  - při posunutí ss $\rightarrow$ změna polohových vektorů všech hb
  - ale vektory se při translaci nemění
  - polohový vektor je tzv. umístěný (vázaný) vektor
  - jako volný vektor se chová rozdíl polohových vektorů

$$\mathbf{r} = (x_1, x_2, x_3) = x_1 \mathbf{e}_1 + x_2 \mathbf{e}_2 + x_3 \mathbf{e}_3$$

Pohyb hmotného bodu

$\Delta \mathbf{r} = \mathbf{r}_B - \mathbf{r}_A = \mathbf{r}(t + \Delta t) - \mathbf{r}(t) \dots$ změna poloh.v.

$$|\Delta \mathbf{r}| \neq \Delta s$$

$$|\Delta \mathbf{r}| \leq \Delta s$$

Pro $\Delta \mathbf{r} \rightarrow 0$ nahradíme $\Delta \mathbf{r} \rightarrow d\mathbf{r}$, $\Delta s \rightarrow ds$

Platí:

$d\mathbf{r}$ není $\parallel \mathbf{r}$

$d\mathbf{r} \parallel \boldsymbol{\tau}$ (tečný vektor)

$$d\mathbf{r} = ds \cdot \boldsymbol{\tau} \quad \text{tedy } |d\mathbf{r}| = ds$$

➤ **Dráha:** $s = \sum_A^B \Delta s_k \rightarrow \lim_{\Delta s_k \rightarrow 0} \sum_A^B \Delta s_k = \int ds$

$$ds = \sqrt{\sum dx_i^2}$$

➤ **Rychlost** (velikost rychlosti - např. údaj tachometru) - časová změna polohy

Průměrná: $\bar{v} \equiv \langle v \rangle \quad \bar{v} = \frac{s_2 - s_1}{t_2 - t_1} = \frac{\Delta s}{\Delta t}$

Okamžitá: $v = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta s}{\Delta t}$

$$v = \frac{ds}{dt} \equiv \dot{s}$$

(skalár)

Pohyb hmotného bodu

- **Vektor okamžité rychlosti, $\vec{v}$** – časová změna polohy

- Vektor rychlosti $\vec{v}$: $\vec{v} = v\vec{\tau} = \frac{ds}{dt}\vec{\tau}$ $\vec{v} = \frac{d\vec{r}}{dt} \equiv \dot{\vec{r}}(t)$ tj. $d\vec{r} = \vec{v} dt$, $d\vec{r} \parallel \vec{v}$
 $\vec{v}$ je tečna k trajektorii

- Složky rychlosti:
(průměty okamžité rychlosti do směru os) $v_i = \frac{dx_i}{dt} \equiv \dot{x}_i(t), \quad i = 1, 2, 3$

Okamžitá rychlost je vektor, který má směr tečny ke křivočaré dráze v místě, v němž okamžitou rychlost určujeme, a míří ve směru pohybu.

- **Pravidlo o skládání rychlostí a pohybu (postulát):**
Rychlost bodu je možno rozkládat na složky, ale také skládat různé rychlosti příslušné těmto hmotnému bodu.

$$\vec{v} = \sum_{i=1}^3 v_i \vec{e}_i \equiv v_i \vec{e}_i$$

$$v = |\vec{v}| = \sqrt{\sum v_i^2} = \sqrt{\sum \left(\frac{dx_i}{dt}\right)^2} \quad \text{směrové kosiny: } \cos \alpha_i = \frac{v_i}{v}$$

- **Rovnoměrný pohyb** $v = \text{konst}$, nerovnoměrný pohyb $v \neq \text{konst}$
- Opačná úloha – zjištění dráhy (integrál pohybu): $s = \int v(t) dt$

Pohyb hmotného bodu

Ekviv.popis:

Uvažujeme $\vec{r} = \vec{r}(s)$ a $s = s(t)$, tedy jako složenou funkci $\vec{r} = \vec{r}(s(t))$

Vektorovou rychlost vyjádříme jako derivaci složené funkce

$$\vec{v}(s(t)) = \frac{d}{dt} \vec{r}(s(t)) = \frac{d\vec{r}}{ds} \cdot \frac{ds(t)}{dt}, \text{ kde}$$

- $\frac{ds(t)}{dt} = v(t)$ ... velikost rychlosti (skalární rychlost)
- $\frac{d\vec{r}}{ds} = \frac{d\vec{r}}{|d\vec{r}|} = \vec{\tau}$ ... tečný vektor trajektorie
  - jednotkový vektor $|\vec{\tau}| = 1$
  - $d\vec{r} = \vec{v} \cdot dt \Rightarrow d\vec{r} \parallel \vec{v} \Rightarrow \vec{\tau} \parallel \vec{v}$

Závěr: $\vec{v}(t) = \vec{\tau} \cdot v(t)$

Pohyb hmotného bodu

- **Zrychlení a** – časová změna rychlosti

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d^2\vec{r}}{dt^2} \equiv \ddot{\vec{r}}$$

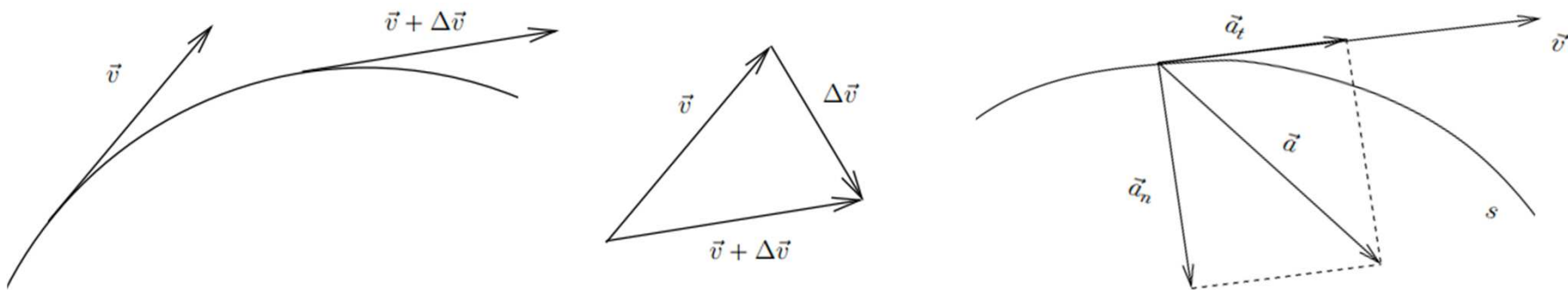
- Složky zrychlení:
(průměty okamžité rychlosti do směru os)

$$a_i = \frac{dv_i}{dt} = \frac{d^2x_i}{dt^2} \equiv \ddot{x}_i$$

- $\vec{a} \parallel d\vec{v}$ směr rovnoběžný s přírůstkem rychlosti, nikoli s tečnou k trajektorii
 $\vec{a}$ obecně není $\parallel \vec{\tau}, \vec{v}, \vec{r}$

- Skládání složek zrychlení:

$$\vec{a} = \sum_{i=1}^3 a_i \vec{e}_i \equiv a_i \vec{e}$$

Obr. Změna vektoru rychlosti při křivočarém pohybu, tečné a normálové zrychlení

Pohyb hmotného bodu

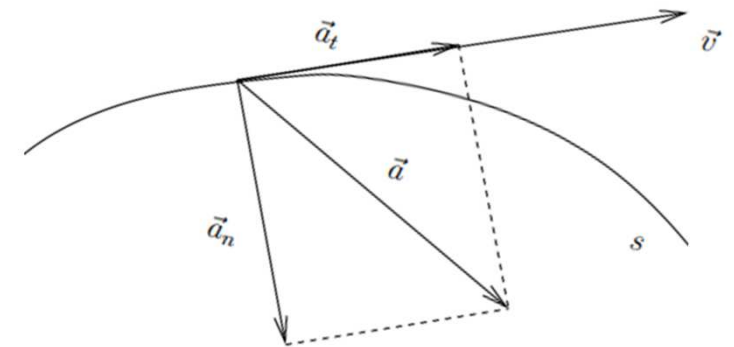
➤ Tečné a normálové zrychlení a_t, a_n

$\vec{a} \parallel d\vec{v}$ směr rovnoběžný s přírůstkem rychlosti, nikoli s tečnou k trajektorii

$\vec{a}$ obecně není $\parallel \vec{\tau}, \vec{v}, \vec{r}$

$$a_t = \vec{a} \cdot \vec{\tau} = \vec{a} \cdot \frac{\vec{v}}{|\vec{v}|}$$

$$\vec{a}_t = \left(\vec{a} \cdot \frac{\vec{v}}{|\vec{v}|} \right) \cdot \frac{\vec{v}}{|\vec{v}|} = \left(\frac{\sum \frac{dv_i}{dt} \cdot v_i}{v} \right) \cdot \vec{\tau} = \frac{dv}{dt} \cdot \vec{\tau} \equiv \frac{dv}{dt} \cdot \frac{\vec{v}}{v}$$

Velikost a_t :

$$a_t = \frac{dv}{dt} \equiv \dot{v} \equiv \frac{d^2 s}{dt^2} \equiv \ddot{s}$$

➤ Normálové zrychlení:

$$\vec{a}_n = \vec{a} - \vec{a}_t$$

$$a_n = \frac{v^2}{R}$$

R je poloměr křivosti dráhy (oskulační kružnice) a v velikost rychlosti v místě, kde a_n určíme, viz následující strana.

Pohyb hmotného bodu – řešte příklad:

Pro vodorovný vrh rychlostí v_0 z výšky H , nalezněte:

- Souřadnice pohybu jako fci času
- Trajektorii
- Vzdálenost letícího tělesa od počátku s.s.
- Složky rychlosti a zrychlení
- Velikost rychlosti a zrychlení
- Velikost a složky tečného zrychlení a_t
- Velikost a složky normálového zrychlení a_n
- Poloměr oskulační kružnice

Pohyb hmotného bodu

Tečná a normálová složka zrychlení:

$$\vec{v} = v \cdot \vec{\tau}$$

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d}{dt}(v \cdot \vec{\tau}) = \frac{dv}{dt} \cdot \vec{\tau} + v \frac{d\vec{\tau}}{dt} = \frac{dv}{dt} \cdot \vec{\tau} + v \frac{d\vec{\tau}}{ds} \frac{ds}{dt} = \frac{dv}{dt} \cdot \vec{\tau} + v^2 \frac{d\vec{\tau}}{ds} = \vec{a}_t + \vec{a}_n$$

tečná složka

normálová složka

$$\vec{\tau} \cdot \vec{\tau} = 1 \Rightarrow d(\vec{\tau} \cdot \vec{\tau}) = 2\vec{\tau} \cdot d\vec{\tau} = 0 \Rightarrow \vec{\tau} \perp d\vec{\tau} \Rightarrow \vec{n} = \frac{d\vec{\tau}}{|d\vec{\tau}|} \quad \text{tj. } \vec{n} \parallel d\vec{\tau}, \quad \vec{n} \perp \vec{\tau}$$

podobné Δ : $\frac{|d\vec{\tau}|}{|\vec{\tau}|} = \frac{ds}{R}$, protože $|\vec{\tau}| = 1 \rightarrow \frac{|d\vec{\tau}|}{ds} = \frac{1}{R}$,

$$\text{vynásobením obou stran } \vec{n}: \frac{\vec{n}|d\vec{\tau}|}{ds} = \frac{d\vec{\tau}}{ds} = \frac{\vec{n}}{R}$$

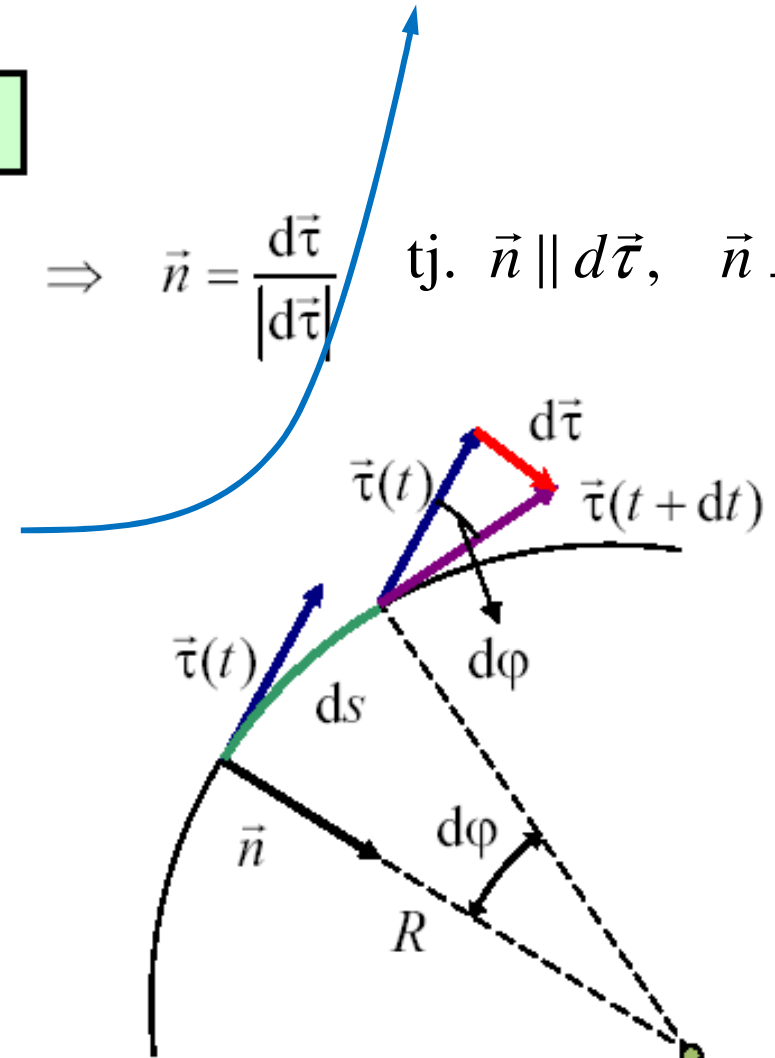
• tečná složka:

$$\vec{a}_t = \frac{dv}{dt} \cdot \vec{\tau}$$

• normálová složka:

$$\vec{a}_n = \frac{v^2}{R} \vec{n}$$

(odvození – viz též kruhový pohyb)

R = poloměr oskulační kružnice 10

Klasifikace pohybů – integrály pohybu

- Přímočarý, $v/|v| = \text{const}$
- Křivočarý
- Rovnoměrný $v = \text{const}$
- Nerovnoměrný $v \neq \text{const}$

➤ Přímočarý rovnoměrný: $x = k_1 t + k_0$

➤ Přímočarý rovnoměrně zrychlený: $x = k_2 t^2 + k_1 t + k_0$

➤ rychlost a zrychlení: $v = 2k_2 t + k_1 \quad a = 2k_2$
 $k_2 = a/2, \quad k_0, k_1$ poloha a rychlost v čase $t=0$

➤ Integrály pohybu:

zrychlení: $\vec{a} = \text{const.}$

rychlost: $\vec{v} = \int \vec{a} \, dt = \vec{v}_0 + \vec{a} t$

dráha: $\vec{r} = \int \vec{v} \, dt = \int (\vec{v}_0 + \vec{a} t) \, dt = \vec{r}_0 + \vec{v}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2$

Počáteční podmínky

$$\vec{r}_0(t_0) = (x_0, y_0, z_0)$$

$$\vec{v}_0(t_0) = (v_{0x}, v_{0y}, v_{0z})$$

$$\vec{a} = (a_x, a_y, a_z)$$

Klasifikace pohybů – harmonický pohyb

➤ **Harmonický pohyb v přímce:** $x = A \sin(\omega t + \alpha) + x_0$, $(\omega t + \alpha) \dots$ fáze

kde amplituda A , *úhlová* frekvence $\omega > 0$ jsou konstanty

rychlost, zrychlení: $a = -\omega^2(x - x_0)$

Zrychlení harmonického pohybu je tedy úměrné výchylce a míří proti ní

Perioda kmitů: $T = 2\pi/\omega$

Frekvence kmitů: $f = 1/T = \omega/2\pi$

Odvoďte rychlost a zrychlení

$$v = \frac{dx}{dt} = A\omega \cos(\omega t + \alpha)$$

$$a = \frac{dv}{dt} = -A\omega^2 \sin(\omega t + \alpha) = -\omega^2(x - x_0)$$

Klasifikace pohybů – kruhový pohyb

Křivočaré pohyby - v rovině (2 parametrické rce), v prostoru (3 parametrické rce)

➤ Rovnoměrný kruhový pohyb

$$\begin{aligned}x_1 &= R \cos(\omega t + \alpha) + x_{10} \\x_2 &= R \sin(\omega t + \alpha) + x_{20}\end{aligned}$$

kde $R > 0$ poloměr kružnice, $\omega = \text{konst.}$, kruhová frekvence, $x_{10,20}$ souř. středu kružnice

- Rovnice dráhy: $(x_1 - x_{10})^2 + (x_2 - x_{20})^2 = R^2$
- Perioda frekvence: $T = 1/f$, $\omega = 2\pi/T = 2\pi f$

Vypočítejte složky a velikosti vektorů rychlosti a zrychlení:

- Rychlost: $v_1 = \dots$ $v_2 = \dots$

$$v = \omega R$$

- Zrychlení: $a_1 = \dots = -\omega v_2$ $a_2 = \dots = \omega v_1$

$$|\vec{a}| = \omega \cdot v = \omega^2 R = v^2 / R$$

vektorově: $\vec{a} = -\omega^2 \vec{r}_0$

kde vektor $\vec{r}_0 = (x_1 - x_{10}, x_2 - x_{20})$ míří ze středu kružnice k h.b. dostředivé zrychlení

$$\vec{a} \updownarrow \vec{r}_0$$

- Pozn.: harmonický pohyb vznikne průmětem rovnoměrného kruhového pohybu na některou souřadnou osu

➤ Nerovnoměrný pohyb po kružnici: $x_1 = R \cos \varphi(t) = R \cos(\omega(t).t + \alpha)$

$$\frac{d\omega}{dt} = \varepsilon \dots \text{úhlové zrychlení}$$

$$x_2 = R \sin \varphi(t) = R \sin(\omega(t).t + \alpha)$$

$\vec{a}$ není $\parallel \vec{r}_0$

Klasifikace pohybů – kruhový pohyb, vektorové znázornění

Vektorové znázornění kruhového pohybu

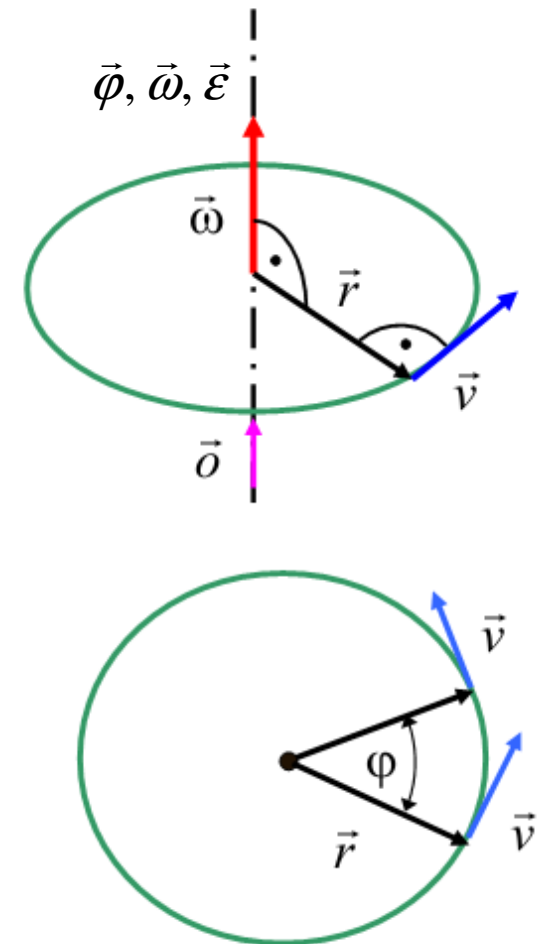
- **úhlové pootočení** φ - úhel, který svírají dva průvodiče pohybujícího se bodu $\vec{\varphi} = \varphi \cdot \vec{o}$

- **úhlová rychlost** ω - časová změna úhlu φ

$$\vec{\omega} = \frac{d\vec{\varphi}}{dt} = \frac{d\varphi}{dt} \vec{o} \quad [\text{rad/s}]$$

- časovou změnu úhlové rychlosti poté vyjadřuje **úhlové zrychlení**

$$\vec{\varepsilon} = \frac{d\vec{\omega}}{dt} = \frac{d^2\vec{\varphi}}{dt^2} \quad [\text{rad/s}^2]$$

Klasifikace pohybů – vektory úhlové rychlosti a zrychlení

$$s = R\varphi$$

$$ds = R d\varphi$$

$$\frac{ds}{dt} = R \frac{d\varphi}{dt}$$

$$v = R\omega$$

$$d\vec{r} = d\vec{\varphi} \times \vec{r}$$

$$\frac{d\vec{r}}{dt} = \frac{d\vec{\varphi}}{dt} \times \vec{r}$$

$$\vec{v} = \vec{\omega} \times \vec{r}$$

vektorově:

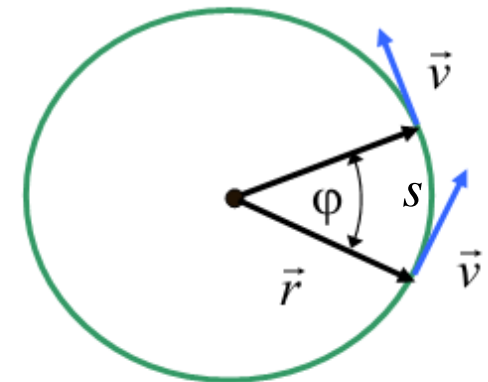
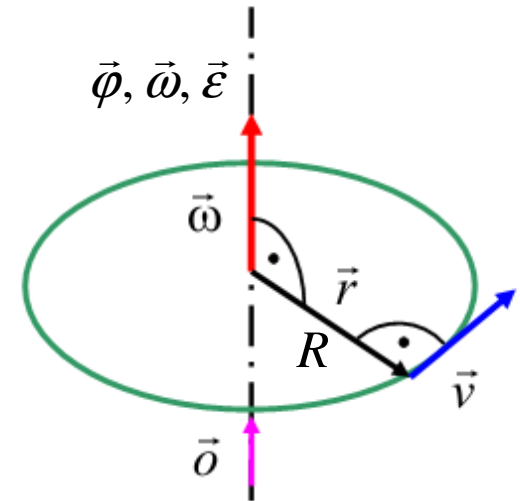
$$\vec{v} = \vec{\omega} \times \vec{r}$$

$$\vec{a}_n = \vec{\omega} \times \vec{v} = \vec{\omega} \times (\vec{\omega} \times \vec{r})$$

$$\vec{a}_t = \frac{d\vec{\omega}}{dt} \times \vec{r} = \vec{\varepsilon} \times \vec{r}$$

normálová složka

tečná složka

Kontrola derivací:

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d(\vec{\omega} \times \vec{r})}{dt} = \underbrace{\frac{d\vec{\omega}}{dt}}_{\vec{\varepsilon}} \times \vec{r} + \vec{\omega} \times \underbrace{\frac{d\vec{r}}{dt}}_{\vec{v}} = \underbrace{\vec{\varepsilon} \times \vec{r}}_{\vec{a}_t} + \underbrace{\vec{\omega} \times \vec{v}}_{\vec{a}_n} = \underbrace{\vec{\varepsilon} \times \vec{r}}_{\vec{a}_t} + \underbrace{\vec{\omega} \times (\vec{\omega} \times \vec{r})}_{\vec{a}_n}$$